

Jean Jacques Rousseau, básník a myslitel. Stať tato byla napsána r. 1912, a málo jen zkrácená, byla proslovena o slavnosti Rousseauově, pořádané Pedagogickým museem Komenského a Jednotou filosofickou, v Praze dne 23. června t. r. [Uveřejněno po prvé v *Novině V*, 1912, str. 481, 529, 559, 599, bez podtitulu *Prolog k romanismu*].

Ke str. 13. „The Tree of Knowledge is not that of Life“ — strom Vědění není stromem Života — jest z Byronova Manfreda akt I., scéna 1., verš 12.

Ke str. 31. „Rousseau jest ve francouzské literatuře tvůrcem nového rytmu“. Všichni významní badatelé o stylu Rousseauově shodují se v tom, že Rousseau jest jedinečný spisovatel uchem a prostřední spisovatel zrakem. Gustave Lanson ve své „L'Art de la Prose“ pokládá jeho větu za typickou větu hudební (XIV. kapitola, I. odstavec, str. 198 a n.) a za „hlavní mohutnost prózy Rousseauovy, za sílu, která předává a množí účín jeho slovníku a jeho obrazů, *rytmus*“ (str. 201). Po Lansonovi, který spokojil se spíše nápodobami a sumárnou charakteristikou stylu Rousseauova, formuloval zákon stylu jeho Daniel Mornet v znamenitém díle „Le Sentiment de la Nature en France de J. J. Rousseau à Bernardin de Saint-Pierre. Essai sur les rapports de la littérature et des mœurs“, Paříž 1907, ano v rozboru stylu Rousseauova a ve vyšetření jeho vztahů k vrstevnické poetické theorii a praxi jsem nakloněn viděti těžiště tohoto bohatého díla. Úkořů těchto podjímá se Mornet v II. části, III. knize, IV. kapitole (L'Art de peindre à l'esprit) v 1. a 2. odstavci a dochází k výsledku, že Rousseau neměl genia pitoresknosti, že „vzpomínal si méně na věci a spíše na emoce, které mu skytaly“, že „nejlepší popisy Rousseauovy zachovávají neurčitost detailů, které nám je ukazují jen v obrazech mlhavých“, že kouzlo zážitků Rousseauových, jež žijí v jeho próze, „jest kouzlo pro duši, ne pro oči“. A obdobně vyjadřuje se o stylu Rousseauově též autor v V. svazku *Annales Jean Jacques Rousseau*. Komponuje-li, praví se zde o Rousseauovi, jest básník sluchový a ne zrakový; vidí mnohem méně než cítí; jest malíř duší, ne vnějšího světa; „jeho styl popisný jest stejně jednotvárný jako jeho styl vnitřních hnutí jest živý a silný“. Tolik o literárně historických *faktech*, které jsou podkladem mé práce; v jich pojetí a výkladě psychologickém i estetickém jdu cestou svou, odchýlnou od cesty badatelů francouzských, jak pozná ihned každý zasloučenec.

Karel Hynek Mácha a jeho dědictví. Essay tato napsána byla r. 1912 a otištěna jest zde po prvé z rukopisu až na úvodní kapitolu, již přinesla „Česká kultura“ [pod titulem „Tvůrčí paradox Máchův“ (I, 1913, str. 97/104)]; s příležitostnou statí, v „Novině“ r. 1910 uveřejněnou, nemá kromě názvu nic společného.

Ke str. 37. „Básník nebyl nikdy pantheista“. Vím, že se tvrdí snad ve všech českých kritických statích o Máchovi opak, ale přesto trvám na svém a opakuji, Máchovu sílu a velikost básnickou i myslitelskou vidím ne naposledy v tom, že nebyl nikdy pantheista. Jan Voborník ve své monografii „Karel Hynek Mácha, Praha 1907“ str. 35 míní neurčitě, že „pochod jeho touhy filosofické vedl k pantheismu“ a že „vytvořil pantheistický názor“ v básni „Večer“, ale „Večer“ nedokazuje nic takového. „A tou mhou zář hvězd zlaté Světův vyjasňuje chrám — V chrámě ticho — ticho svaté — Snad je Bůh v něm sám a sám?“ svědčí proti pantheismu, zejména slova poslední. Báseň tato jest konvenčně spiritualistická. Průkazem pantheismu není také IV. kapitola „Návratu“: zcela nepantheistický jest tento krajně zoufalý pesimism kosmický. A není jím také slavné místo v III. zpěvu „Máje“: „Tam na své pouti pozdravujte zemi. Ach zemi krásnou, zemi milovanou, Kolébku mou i hrob můj, matku mou, Vlast jedinou i v dědictví mi danou, Šírou tu zemi, zemi jedinou!“ — Zde tváří v tvář smrti promlouvá jen horoucí stesk po životě a touha po zemi jako po jediné podmínce empirického života, jako po jediném jevišti, k němuž jest vázán lidský život a na němž se může osvědčiti láska k němu („vlast . . . v dědictví mi danou“). Nejhoroucnější lásku k zemi cítil a projevoval neustále i Dostojevský — „líbejte často zemi“, radí otec Zosima svým učňům — a přece není ani mentem pantheista, nýbrž celý a ryzí křesťan pravoslavný. Básník-pantheista nemůže cítit nikdy té hrůzy z hmoty, té hrůzy ze země, která jej pojme, promění a v jiných nedokonalejších tvarech zase vydá, jakou cítí Mácha v slavné „Noci“. Báseň tato jest zřejmě inspirace křesťansko-platónské, křesťansko-spiritualistické: bolest, že marně bude toužiti stále ke světlu, poněvadž stále bude zajatcem tmy a hmoty, jest zde jeho zoufalým utrpením. Proti pantheismu mluví výslovně i svědectví Sabinovo, jež cituje Voborník na str. 36. Jest možné, ačkoliv ne nutné, že ve svém theoreticko-spekulativním světě setkal se Mácha s pantheismem a snad se jím obíral, ale *básnický-tvořivě* Máchy neinspiroval, *básnický* v něm neožil; a na tom jedině záleží.

Ke str. 39. „Těžkomyslnost“ pěkně ocenil i docenil Arne Novák v Máchově „Krkonošské pouti“ (Zvláštní otisk z „Listů filologických“ 1911), str. 20.

Ke str. 42. Z „Kručinky“ Leopardiho citovány jsou zde verše 130—132: „všecky lidi pokládá za vzájemné spojence a všecky objímá opravdovou láskou“. O významu „Kručinky“ v díle Leopardiho srovnej stať Giovanni Pascoliho „La Ginestra“ v „Pensieri e Discorsi“ (Bologna 1907) str. 105 a n. (Český překlad v „Novině“ V.).

Ke str. 54. Srovnej v tom směru v Leopardim „Sopra un basso rilievo antico sepolcrale“ verš 106 a n.: „Ma da natura Altro negli atti suoi Che nostro male o nostro ben si cura“. (Opere di Giacomo Leopardi da lui approvate. V kritickém vydání, jež opatřil Giovanni Mestica, Firenze 1906, sv. I. str. 137). Dále v „La Ginestra“ verš 231 a n.: „Non ha natura al seme Dell' uom più stima o cura Ch'alla formica“. A posléze jako zvlášť výrazný doklad hořké pesimistické ironie Leopardiho z jeho Operette morali „Dialogo della Natura e di un Islandese“ (ve vydání Mestikově sv. II. str. 100 a n.). Islandan, který prchá dlouho po zemi z místa na místo před útisky

Přírody, setká se s ní kdysi v rovníkových pustinách afrických, kam nepronikl posud člověk, a zapře s ní metafysický rozhovor o bědném údělu člověkově na zemi a o ničemném a nesmyslném ustrojení života. A pointa všeho? „Mentre stavano in questi e simili ragionamenti è fama che sopraggiun gessero due leoni, cosí rifiniti a maceri dall'inedia, che appena ebbero forza di mangiarsi quell' Islandese; come fecero; e presone un poco di ristora, si tennero in vita per quel giorno. Ma sono alcuni che negano questo caso, e narrano che un fierissimo vento, levatosi mentre che l'Islandese parlava, lo stese a terra, e sopra gli edificò un superbissimo mausoleo di sabbia: sotto il quale colui disseccato perfettamente, e divenuto una bella mummia, fu poi ritrovato da certi viaggiatori, e collocato nel museo di non so quale città di Europa.“ („Zatím co vedli takové a podobné rozhovory, dí pověst, vyskytli se dva lvové, postem tak vysilení a vychudlí, že stěží měli dost síly, aby snědli onoho Islandana; což také učinili; a zotavivše se tím poněkud, udrželi se na životě onen den. Ale jiní to popírají a vypravují, že překrutný vítr, jenž zdvihl se, zatím co hovořil Islandan, porazil jej na zem a vystavěl nad ním přenádherné mausoleum z písku: pod nímž dokonale vysušený a v krásnou mumii obrácený byl pak nalezen některými cestovateli a umístěn v museu nevím kterého města evropského.“)

Za zmínku stojí také v této souvislosti, že s podobnou pesimistickou ironií pojímal Přírodu a její činnost i Turgeněv. V „Básních v próze“, jež jsou z posledních jeho prací (vznikly v letech 1878—1882), má visi Přírodu (v českém překladě v VIII. svazku Spisů v „Ruské knihovně“ XXXV. str. 326), která i invencí i komposicí i celkovým chladně ironickým naladěním vyvolává přímo v mysl visi Leopardiho. U Turgeněva básník sám nalezne Přírodu v jakési ohromné podzemní dvoraně jako vznešenou ženu pohříženou v hluboké dумы. Básník domnívá se, že přemítá o budoucích osudech lidstva, o jeho dokonalosti nebo štěstí. Ale klame se. „Přemýšlím o tom,“ odpoví mu Příroda, „jak dodati větší síly svalům noh bleších, aby snáze bylo bleše zachrániti se před nepřáteli. Rovnováha mezi útočícím a bránícím se jest porušena . . . Je nutno ji obnoviti.“ „Jak?“ zajíkávě dal jsem jí v odpověď. „O tom tedy přemýšlíš? A což my, lidé, nejsme tvé milé děti?“ Ženština svařila poněkud obojí: „Všichni tvorové jsou mé děti,“ řekla, „a já se o všecky stejně starám — a všecky stejně ničím.“ „Ale dobro . . . rozum . . . spravedlnost“ . . . koktal jsem znova. „To jsou lidská slova,“ ozval se železný hlas, „neznám ani dobra ani zla . . . Rozum není mně zákonem — a co je spravedlnost? Já jsem ti dala život a já ti jej též vezmu a dám jiným, ať červům, ať lidem . . . mně je všechno jedno . . . A ty do té doby se braň — a mně nepřekáže!“

Ke str. 60 a n. Podřadné místo Byronovo v moderním romantickém přerodu poesie anglické správně určuje statečná práce Fr. Chudoby, „Wordsworth. Pokus o třídění. V Praze 1911“; sem, zvláště do úvodu a do kapitoly V., buďtež odkázáni ti, kdož chtějí poučiti se o otázce podrobněji.

Božena Němcová. Stať tato byla napsána roku 1911 a uveřejněna v V. ročníku „Noviny“ [str. 19/22, 49/53].

Svatopluk Čech. Stať tato byla napsána jako nekrolog r. 1908 a otištěna po prvé v I. ročníku „Noviny“ [str. 147/153].

Několik poznámek o Jaroslavu Vrchlickém. Poznámky tyto byly napsány na podzim r. 1912 pro „Novinu“ [V, str. 649/653, 676/678] a jsou odtud otištěny beze změny. Tato kniha byla již ze dvou třetin vysázena a vysázeno bylo zejména již „Několik poznámek“, když byla vydána posmrtná lyrická kniha Vrchlického, „Meč Damoklův“, která v lecčems doplnila a v lecčems opravila můj posavadní soud o lyrice Vrchlického, ne ovšem o lyrice veškeré, nýbrž o její části intimně meditativné a melodické. Poněvadž nemohl jsem již v tomto smyslu doplnit „Několik poznámek“, uveřejňuji zde alespoň dodatkem k této stati a jako částečný korektiv její svůj posudek „Meče Damoklova“ z „České Kultury“ I, 8.

Jaroslav Vrchlický: Meč Damoklův. (Básně z roku 1908.) Kniha, která vznikla těsně před katastrofou a která obráží její předzvěsti a předtuchy, jak upozorňuje úvodní slovo bratra básníka. „Zdá se, že základní myšlenka této básně“ — úvodní básně celé sbírky, která jí dává titul — „byla v poslední době vládnoucí jeho představou: myšlenka blížícího se, neodvratného konce vrací se mu stále, někdy v celé hrůze jako výslednice křečovitých zápasů, jindy zase s klidem mudrce, který vyrovnává svoje účty se životem a přehlíží jeho bilanci s resignací, ba někdy i s uspokojením.“ S tímto zorným úhlem čtla posud snad všechna kritika poslední knihu Vrchlického a dočetla se potvrzení bratrovy diagnózy. Vidí v ní knihu zoufalství nebo fatalismu, knihu zavalenou tmami a halucinacemi; a rozumí se, že jest možno toto pojetí opřít několika čísly, tak kromě básně úvodní „Baladou o Harpyjích“ a „Baladou o sani“ nebo visí „Lidstva“ šťvaného všemi formami šílenství, zločinu, bídy a zoufalství. Ale není možno uhájiti je bez znásilnění celku. V knize jest totiž tolik vyrovnaných a cele vyvážených básní v plném slova smyslu lyrických, ponořených do posvěcujícího nerozrušeného taje požehnané chvíle nebo smíšených s ní, jako v žádné z předchozích knih Vrchlického, nevyjímajíc ani přeceňované dvě knihy předchozí, „Korálové ostrovy“ a „Strom života“. Soudím dokonce, že dlouhý vývoj Vrchlického k ryzí, hluboké, čisté a vnitřné lyrice intuitivně melodické dovršuje se v této knize, že v ní jeho dlouhé spění dochází cíle. Celý jeden proud jeho tvorby, který vytrysknul před lety ze zmučeného nitra v „Oknech v bouři“ a jenž tak dlouho nese stopy svého rmutného vývařiska, čistí se zde v posledním blaženém sebezapomenutí, vykupuje se v ryzí lyrickou celost a objektivnost. V žádné knize Vrchlického

není méně programovosti, méně problémovosti i méně náládovosti než v knize této, a nikde není více duševní spanilosti, duševní sladké zralosti, ani nadosobního duchového kouzla. Jsou v knize této čísla, jimž není možno dosti hluboko se poklonit, tak neprodyšně splynul zde básník s umělcem, člověk s osudem, srdce s osobností. Nemůžeš přechít bez rozechvění celé své bytosti básně jako jsou, „Hodinám budoucím“ (str. 32.), „Samomluva“ (str. 34.), „Večerní obraz“ (40.), „Klid“ (47.) a řada jiných. Chceš-li vědět, co jest to monumentální lyrika, čti znova a znova kteroukoli z těchto básní: otevírají se pomalu jako uzavřené kalichy květné, a mysl tvá musí se ucházeti o ně a vychovávat se k nim na nich — tak jsou ryzí ve své čisté, cudně přísné a přec tak bohaté linii rytmickomelodické, tak výsostně a klidně zároveň ve své intonaci.

Buď každá z vás záraz a div
s paprskem něhy a blaha!
Ať rafij nesjede dřív,
až květ vzplá v stínu, kam sáhá.

Ať v stínu tom usnouti smím,
spasit se z bouře víru,
a zmiznout jak modravý dým,
chat strážce, svědek jich míru!

Tyto verše jsou závěrečné strofy z kouzelné apostrofy příštích hodin. Kdo povi a vypíše všechnu mravní výsostnost duše, která je tvořila-žila?

Bubliny, piliny, snahy —
ó práce zbytečných dnů,
ó žití, ó věčnosti prahy,
k nimž celou svou duší já lnu!

Ó chtěl bych vyžít se krátce,
kys anděl by v stopách mých šel,
v klín Noci skanouti sladce,
tón zachytit, v posled jenž zněl.

Dej projití mysli svou vši veliké lyrice německé — abych mluvil jen o té — vrcholům lyriky Goethovy, Kellerovy, Hebblovy, Mörikovy: žádnému z nich neustupuje zde Vrchlický. Týž nadsvětný a nadosobní čar, táž svatá organická plnost a celost, totéž pobožné, vykoupené oddání se mysteriu životnímu.

Hluboký klid pad' mi v duši,
úkoj dýše s hvězdných sfér,
zhaslo v ráz, co hněte, ruší:
je to vskutku svatvečer?

Zevšad tajné tóny plynou
jako blízké dýchání,
jen se pohruž v tiš tu stinnou,
prožij všeho stichání.]

Neviděný život splývá,
sněti hraje tisíc run,
bílá ruka odkud's kývá,
jsou to harfy vzdušných strun?

Rozeznávám melodie,
změkčen k slzám je můj cit,
a má duše loká, pije
hluboký ten mír a klid.

Člověk, který napsal tyto verše, byl již spasený; ztichnul již neklid rozumu, usnul nepokoj vůle, odstoupili od něho démonové živelní: zduchovnělý plamen červánků svítí nad ním a láme se v jeho básni tím melodickým lomem, který svědčí, že jest na přechodu z oblasti do oblasti. V tomto stavu básnické milosti vznikají pak čísla takového odhmotnění jako jest „Ráno“ (str. 79.):

Má ráno půvab svůj,
jak nedotknutá miska alabastru,
když stojí před tebou,
tak svěží, dýchá, voní,
že dvě jen holubice,
Ticho a Požehnání,
z ní pijí.
Jich neplaš, dál jdi, nejsi-li jich hoden;
jen čistá duše může oceniti
ten čistý, svěží, nedotknutý, svatý
půvab rána.

Z této básně jest také již patrné, kdo stojí za touto poslední přešťastnou fází lyriky Vrchlického. Vyčteš i z několika jiných čísel knihy — na př. ze „Snu“ (str. 55.), z „Jeseně lásky“ (str. 93.), z „Modlitby“ (str. 113.) — že Vrchlický znal a studoval s láskou v posledních dobách svého života básnického velikého lyrika německého, Mörika.

Mně zdál se divný, divný sen,
v něm celý byl jsem utopen,
že v šer, kdy pěli kohouti,
jej nemoh' jsem si z očí vymnouti.

Strana 55

Každý opravdový znatel Vrchlického bude souhlasiti jistě v tom se mnou, že výraz posledního verše ve své teplé a stručné názorovosti a prosté smyslové plnosti jest novum v poesii Vrchlického; a znatelé Mörikovi vědí, jak a proč to odkazuje k spanilému, pokojně velkému a sladkému Švábovi. A rozpoznávají také v „Modlitbě“, v její celkové intonaci i v jejím pokorném gestu duševním, spříznění s důvěřivými apostrofami, jakými obracela se k Bohu líbezná duše básníka jihoněmeckého.

Svítilnu výše vztyč,
ať nejsem lehký míč
v to divé vlnobití!

Strana 113

Jaká podivná věc, hodná, abys nad ní chvíli stanul a se zamyslí. Teprve zde, kde zduchovněl, jako by našel Vrchlický tu plnou a naléhavou a přece čistou názorovost, o niž jindy tak úsilně bojoval a která mu přesto tak často unikala a kalila se takřka pod jeho dechem. Jak často mívala i dobrá lyrika starších dob Vrchlického kazy, trhliny, sem tam výrazovou zmatenost, jak často nesla i stopy po líčidle marinismu nebo gongorismu. To všecko jako by s ní nyní spadlo!

Zjasnila se v tu chvíli, kdy obrátila se k opravdovému mystériu a oddala se mu. Nyní nalézá definitivní a jasný výraz pro vysoké děje duchové, kdežto dříve nenalézala ho pro děje mnohem nižší a prostší.

Nemyslím, že Vrchlický Mörika překládá — mysliti něco takového byla by i křivda i pošetilost. Nikoliv; tvoří k němu jen svou obdobu.

Abys mohl ji stvořiti, musil duševně nesmírně vyspěti — a vyspěl opravdu. Vrchlický měl právo, opakovati sobě a za sebe tragickou italskou radu každému tvůrčímu duchu: o rinovarsi — o morire. Buď se obrozovat, buď zemřít! A Vrchlický obrozuje se nejšťastnějším, cele tvůrčím a zároveň cele mravním způsobem skoro na samém prahu smrti!

V předposlední básni „Žamberských zvonů“ (1900), ve „Volné chvíli“, vycítil a uhádl Vrchlický největšího svého nepřítele: jest to Satan, který stojí nad básníkem a pudí jej k chvatu, chvatu, chvatu.

Děl ke mně Satan, kníže zhouby:
Dvě hodiny máš volné teď,
ty vybyly ti po dne shonu,
jich využít, piš a leť.

A básník rozumí příliš dobře. Na konec obrací se k svému ničiteli:

„Ten šílený tvůj chvat mne zabil!“
Děl klidně Satan: „To jsem chtěl!“

To platí často v jiném, duchovnějším smyslu, než jak pojímal jej zde básník. Vrchlický v minulosti nejednou nedovedl oddati se, neuměl prodletí, splynouti s milostnou tvůrčí chvílí, utonouti v ní a přepodstatnit se v ni; mnoho věcí jako by stavělo se mezi ni a něj a rušilo blaživý její výron: jakýsi nepokoj a hluk, ať rozumu, ať smyslu, jako by mu bránil vyslechnouti cele její poselství a odpověděti na ně duší zcela sjednocenou a nezaújatou. A hle, nyní, těsně před smrtí, kdy každý jiný měl by naspěch, dovedl toho jakoby naráz; a ne v jedné, ale v řadě básní, v řadě vrcholných čísel tohoto „Meče Damoklova“.

Jak neskloniti se před krásou tohoto tvůrčího tajemství?

Románové dílo Terézy Novákové. Studie tato byla napsána na podzim r. 1912 a publikována v 5. čísle „České Kultury“ [I, 1913, str. 145/150].

Vilém Mrštík. Stať tato byla napsána jako nekrolog v březnu 1912 a otištěna toho měsíce v „Novině“ [V., str. 271/274].

Antonín Sova, sensitiv a visionář. Tato studie byla napsána r. 1912 a otiskují ji zde přímo z rukopisu.

Ke str. 117. Zolovu chválu Coppéa hledej v „Documents littéraires“ ve stati Les poètes contemporains: IV., str. 180 a n. (nové vyd. Paříž 1912).

Ke str. 118. O básnickém významu Sainte-Beuvově, zejména o původnosti jeho inspirace a jeho koncepcí básnických, dočteš se v krásné stati Paula Bourgeta, Etudes et Portraits III. sv.: Sociologie et Littérature, Sainte-Beuve Poète str. 228 a n. Zde také zmínka o tom, čím jest mu zavázán Coppée. „Jeho poprsí tyčí se v jedné kapli té mohutné katedrály, v níž Lamartine, Hugo, Musset mají sochy, vedle medailonů Baudelairova, jenž byl jeho duchovní syn, Sully-Prudhomme, kterého předešel, François Coppéova, jemuž předal moderní pitoresknost svého předměstského realismu“. (Strana 245.)

Vývoj a integrace v poesii Otakara¹⁾ Březiny. Tato essay jest napsána r. 1912 a otištěna zde po prvé z rukopisu.

Ke str. 136. „Dobře bylo ukázáno, že prameny pesimismu Schopenhauerova jsou hedonistické.“ Mním knihu Aloise Riehla, „Philosophie der Gegenwart“ III. vydání. Lipsko 1908, strana 232 a n.

¹⁾ [V 1., 2. a 3. vyd. Otakara.]

Dvě stati o díle Růženy Svobodové. První z nich napsána byla r. 1906 a otištěna v německém překladě v I. ročníku „Čechische Revue“ [1907, str. 856/861]; zde podávám její původní text s retušemi zcela nepatrnými. Druhá byla napsána r. 1907 a uveřejněna v I. ročníku „Noviny“ [v den čtyřicátých narozenin R. Svobodové 10. července 1908 (str. 385—395) pod titulem *Růžena Svobodová. Poznámky k jejímu vývoji uměleckému*]; zde otiskují její konečnou redakci, doplněnou rozbořem posledních děl autorčiny.

Hana Kvapilová. Tato stať byla napsána jako nekrolog v dubnu 1907 a uveřejněna ve „Volných Směrech“ v č. 4/5 t. r. [XI., str. 155/156; k časopiseckému otisku připsáno datum: 17. dubna 1907].

Henrik Ibsen. Studie tato byla napsána v červnu 1906 a otištěna po prvé ve „Volných Směrech“ t. r. [X., 261/264 s podtitulem *Zemřel 23. května 1906*].

Émile Zola. Tato stať byla napsána r. 1903 a uveřejněna v „České revui“ [VI., 1. půlletí, str. 8/15]; zde podávám text zrevidovaný a doplněný.

Joris Karl Huysmans. Stať tato byla napsána v květnu roku 1907 a otištěna po prvé ve „Volných Směrech“ XI, 6. [str. 215/219, s podtitulem: *Zemřel 12. března 1907*]. — Na náboženskou konversi Huysmansovu bylo hleděno dlouho křivě jako na pouhý projev estétství — jakož vůbec tímto slovem dnes rádi pohazují polovzdělanci a nedouci literární a kulturní všecko, co přesáhá jejich chápavost a vnímavost. Dnes dostává se však Huysmansovi dosti učinění se strany nejpovolanější. Znameníť dějepisec náboženského citu ve Francii, Fortunat Strowski, autor třísvazkového díla „Pascal et son temps“, jež se mně dostalo do rukou před čtyřmi roky, používá v druhém díle této práce případu Durtalova z „En route“, aby na něm zpřikladnil čtenáři konversi Pascalovu. (Deuxième partie: L'histoire de Pascal. Paris 1907 str. 345 a n.) „Lidé sedmnáctého století jsou málo ochotní k důvěrnostem; a ostatně málo obrátců mělo oko dosti pozorné nebo dosti pronikavé a péro dosti přesné, aby sledovali toto vypracovávání se, toto těhotenství víry. Poděkujme tedy velkému realistickému romanopisci, Huysmansovi, že vypravoval do detailu jeden z těchto zvláštních případů a osvětlil nám tak vnitřní dějiny velkých obrátců.“

Mladý Flaubert. Epilog romantismu. První dvě kapitoly této studie byly uveřejněny v „Národních Listech“ v únoru [16. a 24.] 1912 [bez podtitulu Epilog romantismu a s četnými tiskovými chybami]; třetí otiskují zde přímo z rukopisu.